

AMAN ÜNLEMİ ÜZERİNE DERLEM TEMELLİ BİR ANLAMBİLİM VE EDİMBİLİM ÇALIŞMASI¹

A Corpus-based Semantics and Pragmatics Study on the
Interjection *Aman*

Özlem KURTOĞLU ZORLU², Merve TOSUN³

Mersin Üniversitesi

ORCID ID: 0000-0002-1853-9843, 0009-0001-7072-4245

Öz: Bu çalışma, Türkçedeki *aman* ünleminin anlamlarını ve edimbilimsel işlevlerini Türkçe Ulusal Derlemi (TUD) üzerinde incelemeyi amaçlamaktadır. TUD’da 2003-2013 yılları arasında aranan *aman* sözcüğünün 2135 bağımlı dizini incelenmiştir. Öncelikle *amanın* Türkçe Sözlükte yer alan anlamlarının derlemdeki sıklıkları belirlenmiş ve derlemdeki en sık anlamının Türkçe Sözlükte ilk sırada olup olmadığına bakılmıştır. Daha sonra *amanın* sözcük profili Genişletilmiş Sözcükbirim Modeline (Stubbs, 2002) göre sözcüksel eşdizimlilik (collocation), dilbilgisel eşdizimlilik (colligation), anlam tercihi (semantic preference) ve söylem ezgisi (discourse prosody) bakımından incelenmiştir. Ayrıca *amanın* edimbilimsel işlevleri ve sıklıkları Külebi (1990)’ın sınıflandırmasına göre beğenme, şaşma, korku, pişmanlık ve

¹ Bu çalışma, 36. Ulusal Dilbilim Kurultayında sözlü olarak sunulan “Söylem belirleyicisi *aman* üzerine anlambilimsel ve edimbilimsel bir analiz: Derlem temelli bir çalışma” başlıklı bildirinin genişletilmiş halidir.

² Mersin Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, İngiliz Dili ve Edebiyatı Bölümü, ozlemkurtoğlu@mersin.edu.tr

³ Mersin Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, İngiliz Dili ve Edebiyatı Bölümü, mervetosun10@gmail.com

Makale gönderim tarihi: 22 Haziran 2023 ; Kabul tarihi: 06 Temmuz 2023

Makale künye bilgisi: Kurtoğlu-Zorlu, Ö., & Tosun M. (2023). Aman ünlemi üzerine derlem temelli bir anlambilim ve edimbilim çalışması. *Mersin Üniversitesi Dil ve Edebiyat Dergisi*, 19(1), 89-105.

öfke gibi duygu belirtme işlevleri ile özür dileme, uyarma, dikkat çekme gibi çağrı işlevlerine göre bağımlı dizinlerin kodlanmasıyla belirlenmiştir. Bulgulara göre *Aman Allah'ım*, çok sık kullanılmaktadır. *Aman sen* genellikle bağlaç olan *de* ile veya emir kipindeki bir eylemle devam etmektedir. *Aman nenin* anlam tercihi olumlu anlamdaki niteleme sıfatlarıdır.

Anahtar sözcükler: Aman ünlemi, Derlem, Sözcük profili, Eşdizimlilik, Anlam tercihi, Söylem ezgisi

Abstract: This study aims to examine the meanings and pragmatic functions of the interjection *aman* in Turkish on the Turkish National Corpus (TNC). 2135 concordance lines of the word *aman* searched in TNC between 2003 and 2013 were examined. First of all, the frequencies of the meanings of *aman* in the Turkish dictionary were determined and it was checked whether the most common meaning in the corpus was in the first place in the Turkish dictionary. Then, the lexical profile of *aman* was examined in terms of lexical collocation, grammatical colligation, semantic preference and discourse prosody, according to the Extended Lexical Model (Stubbs, 2002). In addition, pragmatic functions of *aman* and frequencies of these functions were determined according to the classification of Külebi (1990) by coding concordance lines according to the functions of expressing emotions such as liking, surprise, fear, regret and anger, and calling functions such as apologizing, warning, and drawing attention. The findings revealed that *Aman Allah'ım* is used very frequently. *Aman sen* is usually followed by a conjunction *de* or an imperative verb. The semantic preference of *aman ne* is positive qualifying adjectives.

Key words: Interjection Aman, Corpus, Lexical profile, Collocation, Semantic preference, Discourse prosody

1. GİRİŞ

Aman, edimbilimsel işlevleri ve anlamları gerçekleştirilmiş dil verisi üzerinde kapsamlı bir araştırmayla ortaya çıkarılabilen çok işlevli ve çok anlamlı bir ünlemdir. Bu çalışmanın amacı, Türkçedeki *aman* ünlemini, Türkçe Ulusal Derlemi (TUD) üzerinde incelemek ve Sinclair (1991), Stubbs (2002) ve McEnery & Hardie (2012) tarafından geliştirilen yönteme bağlı kalarak anlambilimsel ve edimbilimsel açıdan çözümlenektir. Bu çalışmanın araştırma soruları şunlardır:

1- *Aman* ünleminin Türkçe Ulusal Derlemindeki anlamları ve sıklıkları nelerdir?

- 2- *Aman* ünleminin Türkçe Sözlükteki anlamları en sık kullanılanlardan en az kullanılanlara göre sıralanmış mıdır?
- 3- *Aman* en çok hangi sözcüklerle bir arada bulunur? (collocation)
- 4- *Aman sen* ifadesinin sıklıkla dilbilgisel eşdizim (colligation) oluşturduğu yapılar nelerdir?
- 5- *Aman ne* ifadesinin anlamsal tercihi nedir?
- 6- *Aman Allah'ım* ve *Aman Tanrım* ifadelerinin söylem ezgisi nedir?
- 7- *Aman* ünleminin Türkçe Ulusal Derleminde görülen edimbilimsel işlevleri ve bu işlevlerin sıklıkları nelerdir?

Bu çalışmanın amacı, *amanın* TUD'daki anlamlarını ve sıklıklarını belirleyerek Türkçe Sözlükteki anlamların bu sıklık sırasına uygun olup olmadığını ortaya koymak, Türkçedeki *aman* ünlemini, gerçekleşmiş dil verisi üzerinde incelemek ve Sinclair (1991), Stubbs (2002) ve McEnery & Hardie (2012) tarafından geliştirilen yöntemle bağlı kalarak anlambilimsel ve edimbilimsel açıdan analiz etmek ve *amanın* TUD'da görülen edimbilimsel işlevlerini ve sıklıklarını Külebi (1990)'ın sınıflandırmasına göre betimlemektir.

2. KURAMSAL ÇERÇEVE

Eşdizimlilik terimini ilk kez Firth (1957:181) ortaya atmış ve şöyle tanımlamıştır: “Belirli bir sözcüğün eşdizimlilikleri, o sözcüğün alışılmış veya gelenekselleşmiş yerlerinin ifadeleridir.” Bu tanım, Sinclair (1991), Stubbs (2002) ve McEnery & Hardie (2012) gibi bir çok dilbilimci tarafından benimsenmiştir. Eşdizim kavramını örneklerle açıklayan Halliday (1966) İngilizcede eşanlamlı olan “strong” ve “powerful” sözcüklerinin eşdizim örüntülerinin farklı olduğuna dikkat çekmiştir: “Strong tea” eşdizimliliği olmasına rağmen “powerful tea” eşdizimliliği yoktur. “Powerful engine” eşdizimliliği olmasına rağmen “strong engine” eşdizimliliği yoktur.

Dilbilgisel eşdizimlilik (İng. Colligation), dilbilgisel açıdan sözcüklerin eşdizim örüntüsü oluşturma durumudur. Bir sözcük, yalnızca anlamlı sözcük-birimlerle (İng. lexical items) değil, aynı zamanda kategorilerin dilbilgisi işaretleyicileriyle de yan yana gelir. Bu da dilbilgisel eşdizimlilik olarak adlandırılır. Sinclair (1998:15), İngilizcede “to the naked eye” ve “for the naked eye” örneklerinde

olduğu gibi “naked eye” ifadesinin öncesinde genellikle bir edat ve belirli tanımlık kullanıldığını açıklar ve bunun bir dilbilgisel eşdizimlilik olduğunu ifade eder.

Anlam tercihi (İng. Semantic preference) sözcüklerin aynı anlam alanı içerisinde meydana getirdikleri setler biçiminde tanımlanabilir (Stubbs, 2001). Anlam tercihi, baş sözcüğün hangi anlamsal sözcük grubuyla bir arada bulunduğuyla ilgilidir. Stubbs (2001) anlam tercihi kavramını açıklarken “large” sözcüğünün “numbers, part, quantities, scale, amounts” gibi sözcüklerle sıklıkla bir arada kullanıldığını belirtir; bunların ortak özelliğinin “miktar ve boyut” bildirmeleri olduğunu söyler.

Morley ve Partington (2009), söylem ezgisini (İng. discourse prosody) bir sözcüksel birimle ilgili olarak bütün bir metnin tümüne yayılmış iyi ya da kötü atmosfer olarak tanımlar (akt. Lindquist, 2009). Stubbs (2001) İngilizcede “cause” ve “provide” sözcüklerinin söylem ezgisini araştırmış, “cause” sözcüğünün “problem, damage, death, disease” gibi olumsuz durumları anlatmak amacıyla, “provide” sözcüğünün ise “aid, care, employment, facilities” gibi sözcüklerle kullanıldığını açıklamış, buna dayanarak “cause” sözcüğünün genellikle olumsuz söylem ezgisine, “provide” sözcüğünün ise olumlu söylem ezgisine sahip olduğunu öne sürmüştür.

Anlam tercihi ve söylem ezgisi birbirleriyle yakından ilişkilidir. Anlam tercihi, belirli bir düğüm sözcüğü (İng. node word) bir anlamsal kümenin belirli bir kategorisine bağlarken, söylem ezgisi metnin daha geniş bölümlerini etkiler. Bir düğüm sözcüğün anlamsal bir tercihe sahip olduğu eşdizimler, onun söylem ezgisine katkıda bulunur. Aynı şekilde bir düğüm sözcüğün söylem ezgisi yine düğüm sözcüğün seçimlerini kısıtlayan sözcüksel ortamı belirler.

Genişletilmiş Sözcükbirim Modeli, bu sözünü ettiğimiz sözcüksel eşdizimlilik, dilbilgisel eşdizimlilik, anlam tercihi ve söylem ezgisi kavramlarını içerir.

Bu çalışmada Sinclair tarafından 1991 yılında öne sürülmüş olan, Stubbs (2001) ve McEnery ve Hardie (2012) tarafından geliştirilen Sözcük Profili kapsamında *aman* sözcüğü Genişletilmiş Sözcükbirim Modeline göre, sıklık temelli yaklaşım çerçevesinde incelenmiştir.

Alanyazında eşdizim kavramı iki farklı yaklaşımla ele alınmaktadır: derlem dilbilim ve bilişimsel dilbilim alanlarında kullanılan sıklık temelli yaklaşım (İng. frequency-based approach) (Nesselhauf, 2004)

ve sözlükbilim ve ruhdilbilim alanlarında kullanılan anlam temelli yaklaşım (İng. significance oriented approach) (Herbst, 1996). Bu çalışmada sıklık temelli yaklaşım benimsenmiştir. Firth (1951)'e göre birlikte kullanılan sözcüklerin eşdizimli olup olmadığı, derlemdeki sıklıklara göre belirlenir.

Külebi (1990), *Türkçe Ünlemlerin Kullanımbilim (İng. Pragmatics) Yönünden İncelenmesi* başlıklı çalışmasında Türk Dil Kurumu Türkçe Sözlüğü (1983) taramış ve sözlükte geçen tüm ünlemleri işlevlerine göre incelemiştir. Külebi (1990)'ın sınıflandırmasına göre *aman* ünleminin işlevleri dokunaklı, duygusal işlevler ve çağrı işlevleri olarak ikiye ayrılmaktadır. Dokunaklı, duygusal işlevler beğenme, şaşma, bezginlik, öfke ve korku bildirirken, çağrı işlevleri ise özür dileme ve dikkat çekme söz eylemlerini gerçekleştirir.

3. YÖNTEM

3.1. VERİ TOPLAMA YÖNTEMİ

Amanın anlamlarını, sözcük profilini, ve edimbilimsel işlevlerini ortaya çıkarmayı hedefleyen bu çalışmada Türkçe Ulusal Derleminden (TUD) yararlanılmıştır.

Türkçe Ulusal Derlemi, 50 milyon sözcükten oluşan günümüz Türkçesinin dengeli, geniş kapsamlı ve temsil yeterliliğine sahip genel amaçlı bir referans derlemidir. 24 yıllık bir dönemi (1990-2013) kapsamakta olup, günümüz Türkçesine ait çok sayıda farklı alan ve türlerden, yazılı ve sözlü örneklerini içermektedir (Aksan ve diğ. 2012; <https://v3.tnc.org.tr/tnc/about-tnc>).

Türkçe Ulusal Derlemi'nde *aman* düğüm sözcüğü 2003-2013 yılları arasında, 5 sözcük öncesi ve 5 sözcük sonrasını gösterecek biçimde aranmıştır; çalışmanın verisi olarak toplamda 2135 bağımlı dizin elde edilmiştir ve analiz için işleme konmuştur.

Aman sözcüğünün, özellikle sözlü veride karşımıza çıkan, *amaaan* gibi farklı yazım biçimleri bu çalışmanın kapsamı dışında bırakılmıştır.

3.2 VERİ İNCELEME YÖNTEMİ

Bağımlı dizinler excel dosyasına aktarılarak farklı anlamlarına göre tek tek işaretlenmiştir. Bu anlamların sıklığı, Türk Dil Kurumu Güncel

Türkçe Sözlükte verilen anlamların sıralamasıyla karşılaştırılmış ve derlemde en sık kullanılan anlamların Türkçe Sözlükte ilk sıralarda yer alıp almadığı belirlenmiştir.

Betimsel araştırma modeline uygun olarak yapılan bu çalışmada *aman*'ın sözcük profili Genişletilmiş Sözcükbirim Modeline (Stubbs, 2002) göre ve sıklık temelli yaklaşım çerçevesinde sözcüksel eşdizimlilik (İng. collocation), dilbilgisel eşdizimlilik (İng. colligation), anlam tercihi (İng. semantic preference) ve söylem ezgisi (İng. discourse prosody) bakımından incelenmiştir. Söylem ezgisinin belirlenmesinde bağımlı dizinler olumlu, olumsuz ve yansız olarak işaretlenmiştir.

Ayrıca *aman* ünleminin edimbilimsel işlevleri Külebi (1990)'ın sınıflandırmasına göre beğenme, şaşma, korku, pişmanlık ve öfke gibi duygu belirtme işlevleri ile özür dileme, uyarma, dikkat çekme gibi çağrı işlevlerine göre bağımlı dizinlerin kodlanmasıyla belirlenmiş ve sıklıkları hesaplanmıştır.

4. VERİ ANALİZİ

4.1 AMANIN ANLAMLARI VE SIKLIKLARI

Aman'ın Türk Dil Kurumu Güncel Türkçe Sözlükteki anlamları şunlardır:

1. Yardım istenildiğini anlatan bir söz: *Aman yakalayın.*
2. Bir suçun bağışlanmasının istendiğini anlatan bir söz: *Aman, bir daha yapmam!*
3. Usanç ve öfke anlatan bir söz: *Aman bırak beni! Aman, bu laflardan da bıktık!*
4. Rica anlatan bir söz: *"Aman, acele etmeli, vakit geçiyor."* - Sait Faik Abasıyanık
5. Dikkat çekmek için kullanılan bir söz: *Aman, çocuğa iyi bakın!*
6. Çok beğenmeyi anlatan bir söz: *Aman ne güzel şey!* Bu anlamda kullanıldığında buna *da* edatı da getirilebilir: *Aman da ne güzel şey!*
7. Şaşma anlatan bir söz: *Aman efendim, bana öyle şeyler söyledi ki donakaldım.* (Aman, t.y.)

Aman'ın Türkçe Ulusal Derlemindeki anlamları, sıklıkları ve bağımlı dizin örnekleri Tablo 1'de görülmektedir.

Tablo 1. *Aman* sözcüğünün TUD'daki anlamları, sıklıkları ve bağımlı dizin örnekleri

Anlam	Sıklık	Örnek bağımlı dizin
1. Yardım istenildiğini anlatan bir söz	35	duruyor, mırıldanıyor gibi mi yapsam, <i>aman</i> Tanrım yardımcı ol, mevlüd nasıl (W-RA16B4A-0901-697)
2. Bir suçun bağışlanmasının istendiğini anlatan bir söz	81	kalmış. Neden sonra kendine gelmiş. <i>Aman</i> efendi beni bağışla. Ömrümde böyle (W-VA16B1A-1245-778)
3. Usanç ve öfke anlatan bir söz	Usanç: 226 Öfke: 52 Toplam: 278	geçti, haydi un kurabiyesi yedik, <i>aman</i> yine içimiz bayıldı, Lady Charlotte'ın (W-VI45F1D-4816-946) oldum. İyi marifet yaptın, dede! <i>Aman</i> be! Dedemin laflarını kafamdan silip (W-QA16B4A-0299-1672)
4. Rica anlatan bir söz	58	bir son vermeliymiş. Ayağa kalkıp <i>Aman</i> ağalar!.. Ne olur daha fazla (W-PI22E1B-2909-385)
5. Dikkat çekmek için kullanılan bir söz	788	kaçırdı. Yaşlı mıydı gözleri ne? " <i>Aman</i> , kahve taşıyor Ecem!" dedi, biraz (W-QA16B1A-1731-107)
6. Çok beğenmeyi anlatan bir söz	504	geçir üstüne... Vee, tekrar salon. " <i>Aman</i> ne güzel tabaklar bunlar böyle." (W-UA16B4A-1185-97)
7. Şaşma anlatan bir söz	376	kedi ve köpeğiz. FIRINCI BABA <i>Aman!</i> Beni de şaşırttınız. Ne diyorduk; (W-VA14B1A-1601-1905)
8. Hiç beğenmemeyi anlatan bir söz (Türkçe Sözlükte bulunmayan ancak derlemde geçen anlam)	17	Belki tadını almaz kurtarız dedik. <i>Aman</i> Allahım dünyada daha berbat bir (W-VI44F1D-5120-1377)

Aman sözcüğünün Türkçe Sözlükteki anlam sıralaması ile TUD'daki sıklık sıralamasının karşılaştırılması Tablo 2'de görülmektedir.

Tablo 2. *Aman* sözcüğünün Türkçe Sözlükteki anlam sıralaması ile TUD'daki sıklık sıralamasının karşılaştırılması

TDK TÜRKÇE SÖZLÜK	TUD (En sık kullanılanıdan en aza doğru)
1. Yardım istenildiğini anlatan bir söz	1. Dikkat çekmek için kullanılan bir söz
2. Bir suçun bağışlanmasının istendiğini anlatan bir söz	2. Çok beğenmeyi anlatan bir söz
3. Usanç ve öfke anlatan bir söz	3. Şaşma anlatan bir söz
4. Rica anlatan bir söz	4. Usanç ve öfke anlatan bir söz
5. Dikkat çekmek için kullanılan bir söz	5. Bir suçun bağışlanmasının istendiğini anlatan bir söz
6. Çok beğenmeyi anlatan bir söz	6. Rica anlatan bir söz
7. Şaşma anlatan bir söz	7. Yardım istenildiğini anlatan bir söz
8. (Beğenmeme anlamı Türkçe Sözlükte yok.)	8. Hiç beğenmemeyi anlatan bir söz (Sadece TUD'da geçen anlam)

Sözlüklerde sık kullanılan anlamların ilk sıralarda verilmesi beklenir ancak Tablo 2'de görüldüğü gibi TUD'da ilk sırada yer alan anlam, Türkçe Sözlükte 5. sırada yer almakta; derlemde sıklık bakımından 7. sıradaki anlam, Türkçe Sözlükte ilk sırada geçmektedir.

4.2 AMANIN SÖZCÜK PROFİLİ

4.2.1. AMANIN SÖZCÜKSEL EŞDİZİM ÖRÜNTÜLERİ

Tablo 3'te *aman* sözcüğü ile en sık eşdizim örüntüsü oluşturan 20 sözcük görülmektedir. Buna göre *aman*, en sık yine *aman* sözcüğü ile birlikte kullanılmaktadır. *Tanrım* ve *Allah'ım* sözcükleri de *aman* sözcüğü ile birlikte en sık kullanılan içerik sözcükler arasında yer almaktadır.

Tablo 3. *Aman* sözcüğü ile en sık eşdizim örüntüsü oluşturan 20 sözcük

Sıra No	Sözcük	Genel - yazılı ve sözlü metinlerdeki toplam sayı	Beklenen Eşdizimlilik Sıklığı	Gözlenen Eşdizimlilik Değeri
1	aman	4181	0,345	448
2	ne	171955	14,1898	428
3	bir	1332821	109,9853	418
4	bu	707750	58,404	293
5	da	407420	33,6206	240
6	de	398862	32,9144	236
7	diye	84753	6,9939	171
8	o	193061	15,9315	160
9	tanrım	861	0,0711	131
10	ben	102566	8,4638	125
11	çok	227939	18,8097	124
12	allah'im	866	0,0715	102
13	kadar	136774	11,2867	91
14	dedi	55830	4,6071	88
15	ki	109031	8,9973	83
16	var	92760	7,6546	79
17	dikkat	14233	1,1745	76
18	sen	36275	2,9934	73
19	şey	65871	5,4357	71
20	güzel	35202	2,9049	70

Allah'im, *aman* ünleminden sonra ortaya çıkan en yaygın sözcüklerden biridir. 156 bağımlı dizinde görülmüştür. *Aman Allah'im* kendi başına bir ünlem olarak kullanılmaktadır. *Aman Tanrım* ise 129 bağımlı

dizinde geçmektedir ve *Aman Allah'im* ifadesi gibi *Aman Tanrım* da tek başına bir ünlem olarak kullanılmaktadır. Bu bağımlı dizin sayılarına bu ifadelerin farklı yazım biçimleri (*Aman Allahım* ve *Aman Tanrı'm* gibi kesme işaretinin kullanıldığı veya kullanılmadığı biçimler) de eklenmiştir.

(1) Aa! Bu ne sayfa böyle *aman Allah'im*, ne var bu sayfada söyle bakalım. (S-BEABXO-0093-119)

(2) Bu arada *aman Tanrım* küçükken çok yaramaz ve afacanmışsın. (S-ADBBAo-0443-111)

4.2.2. AMAN SENİN DİLBİLGİSEL EŞDİZİM ÖRÜNTÜLERİ

Aman sen ifadesi genellikle bağlaç olan *de* ile veya emir kipinde çekimlenmiş bir eylem ile devam etmektedir. *Aman sen de* ifadesi umursamama işlevinde ve/veya usanç ve öfke anlatan bir söz anlamında kullanılmaktadır. *Aman sen* ifadesi emir kipinde çekimlenmiş bir eylem ile devam ettiğinde ise rica, yardım isteği veya dikkat çekme işlevlerinde ve rica anlatan bir söz ve dikkat çekmek için kullanılan bir söz anlamlarında kullanılmaktadır.

(3) sabahtan akşama o salonda kal.« *"Aman sen de..."* dedi dedem, "İsteyen (W-QA16B4A-0299-1654)

(4) Allasen, diye takıldım. Yalancıkıtan kızdı *Aman sen de* burnunu sokmasan olmaz, (W-RA16B2A-0441-641)

(5) gavur oğlu gavur. Aman ablan *aman sen dur* gızım aman yavrucuğum (S-BEABXO-0436-15)

(6) "Ben zamanında aptallık edip yememiştim, *aman sen kaçırma* teyzelerin sana vereceği (W-PG37E1B-2923-1567)

Aman sen ifadesinin dilbilgisel eşdizim örüntülerinin sayısal değerleri Tablo 4'te görülmektedir.

Tablo 4. *Aman senin* dilbilgisel eşdizim örüntülerinin oranları

De bağlacı	Emir kipi ile çekimlenmiş eylemler	Diğer	Toplam
12 (48%)	4 (16%)	9 (36%)	25 (100%)

4.2.3. AMAN NE İFADESİNİN ANLAM SEÇİMLERİ

Aman ne ifadesinin geçtiği toplam 251 bağımlı dizinden 84'ünde bu yapı sıfatlarla kullanılmıştır. Bulgular, *aman ne* ifadesinin *başarılı*, *büyük*, *güzel*, *hoş* ve *iyi* gibi olumlu anlama sahip niteleme sıfatları için anlamsal bir tercihi olduğunu göstermektedir. *Aman ne* kendisinden sonra olumlu anlama sahip sıfatlar olsa da, bu kullanımların bazılarında ironi vardır.

(7) Yoksa karşınızdaki ne istiyorsa onu verip de, "*Aman ne başarılı* oldum, *aman uzlaşmacı* oldum" demek değil. (S-ADDBBI^0042-1)

(8) büyük sayı attım gördün mü? *Aman ne büyük* ne büyük. Büyük. (S-BEABXO-0389-28)

(9) Uçan kuşlar Çiçek toplayan çocuklar *Aman ne güzel* mevsim bu. EY (W-QI22E1C-2910-773)

(10) merdivenden. Uyuyakalacaksın. Hemen kalkıyorum. Tamam. *Aman ne güzel*. Şimdi de midem (W-QA16B3A-0617-120)

(11) yaparken şoförler bıyık altından gülüyorlardı. *Aman ne hoş!* Anneme kaşlarımı çatıp (W-QA16B3A-0617-1019)

(12) uyanırım. Resepsiyondaki görevlinin yüzü güldü *Aman ne iyi*. Lütfen uyandıığımız zaman (W-PI22E1B-2909-378)

(13) bilmiyorum. Ama bir yolu olmalı." "*Aman ne iyi!* Hırslı komutan Şiba. (W-TA16B3A-0786-984)

Örnek (8)'de görülen *Aman ne büyük* ifadesi derlemde yalnızca ironi belirtmek için kullanılmaktadır. Buradaki bağlama bakıldığında da kişinin karşılıklı konuşmada kendisine söylenene inanmadığı, ve bu sözün ironi amacıyla söylendiği görülmekte ve konuşmanın devamında diğer konuşmacının kendisini ikna etmeye ve inandırmaya çalışmak için söze "Büyük" diye devam ettiği anlaşılmaktadır. (9) ve (10)'da görüldüğü gibi *Aman ne güzel* ifadesinin her iki anlamda da kullanımı vardır. "Aman ne güzel mevsim bu" ifadesi, bu bağımlı dizinde geçen "uçan kuşlar" ve "çiçek toplayan çocuklar" ifadeleriyle birlikte değerlendirildiğinde bu sözün gerçek anlamıyla kullanıldığı düşünülmektedir. "Aman ne güzel. Şimdi de midem" sözlerinin geçtiği bağımlı dizinde ise mide rahatsızlığından söz edildiği anlaşılmakta, rahatsızlık olumsuz bir şey olduğundan *güzel* sözcüğünün kullanımıyla ironi yapıldığı düşünülmektedir. (11)'deki *Aman ne hoş!* ifadesinin geçtiği bağımlı dizin örneğinde bu ifadeden hemen sonra kaşlarını çatmaktan söz edildiği için, beğeni belirten "hoş" sözcüğü ile

beğenmeme belirten bir yüz ifadesinin betimlemesi çelişkili bulunmuş ve burada da ironi yapıldığı anlaşılmıştır. Bu yorumu güçlendiren bir diğer neden ise *Aman ne hoş!* ifadesindeki ünlem işareti kullanımınıdır. (12) ve (13)'te bağımlı dizin örnekleri verilen *Aman ne iyi* ise derlemde hem gerçek anlamıyla hem de ironi yapılarak kullanılmaktadır. “Resepsiyondaki görevlinin yüzü güldü” tümcesinden sonra gelen *Aman ne iyi* ifadesi gerçek anlamıyla iyi olma durumunu anlatmak için kullanılmıştır. *Aman ne iyi!* biçiminde ünlem işareti ile birlikte kullanıldığında ise ironi yapıldığı anlaşılmıştır. Bu bağımlı dizinde geçen “hırslı” sözcüğünün de eleştirel bir bakış açısıyla kullanıldığı düşünüldüğünden bu bağımlı dizinin ironi belirttiği kanısına varılmıştır.

4.2.4. AMAN ALLAH'IM İFADESİNİN SÖYLEM EZGİSİ

Aman Allah'im ifadesinin geçtiği 156 bağımlı dizinden 39'u olumlu, 75'i olumsuz, 42'si yansız bir söylem ezgisine sahiptir. Olumlu, olumsuz ve yansız olarak işaretleme yaparken bağımlı dizinlerdeki bağlamdan ve eşdizimli sözcüklerin anlamlarından yararlanılmıştır. Örnek olarak Tablo 5'te görülen olumlu söylem ezgisi örneğinde geçen “hayranlıkla” sözcüğü ve bağlam, bu bağımlı dizini olumlu olarak yorumlamamıza, olumsuz söylem ezgisi örneğinde geçen “öksüz” sözcüğü ve buradaki bağlam ise bu bağımlı dizini olumsuz olarak işaretlememize yardımcı olmuştur. Tablo 5'teki son örnekteki bağlam, bu bağımlı dizindeki söylem ezgisini olumlu ya da olumsuz olarak yorumlamamıza neden olacak bir ipucu içermemektedir. Burada *Aman Allah'im* ifadesinin bağımlı dizinlerinin yalnızca 5 sözcük öncesi ve 5 sözcük sonrasını gösterecek biçimde incelenmesinin de bir rolü olabilir. Burada yansız olarak işaretlenen bağımlı dizinlerin geçtiği metinlerin tümüne bakıldığında bu bağlamı olumlu ya da olumsuz olarak değerlendirmek mümkün olabilir ancak bağımlı dizinler üzerinden yapılan incelemede olumlu ya da olumsuz olarak değerlendirmemizi sağlayacak bir bağlam gözlenmediği durumda bu bağımlı dizinler yansız olarak işaretlenmiştir.

Tablo 5. *Aman Allah'im* ifadesinin bağımlı dizin örnekleri, söylem ezgisi ve sıklıkları

Bağımlı dizin örnekleri	Söylem ezgisi	Sıklık
(Rus teyzeden özellikle hayranlıkla bahsediyordu. <i>Aman Allah'im</i> , diyordu, ne kadar da... (W-RA16B2A-0846-978)	Olumlu	39
Sıcacık yuvaları, Anneleri var mıdır? <i>Aman Allah'im</i> yoksa, Bunlar öksüz.. (W-UI22E1B-2914-1939)	olumsuz	75
mesaj gönderildi. Mesajlardan bazıları şöyle " <i>Aman Allahım</i> dışarıda konuşuyor." "Denizde tekneler (W-QE30D1B-2120-1359)	Yansız	42

4.2.5. AMAN TANRIM İFADESİNİN SÖYLEM EZGİSİ

Aman Tanrım ifadesi 129 bağımlı dizinde geçmektedir. Bu bağımlı dizinlerden 24'ü olumlu, 72'si olumsuz, 33'ü yansız söylem ezgisine sahiptir. Tablo 6'da *Aman Tanrım* ifadesinin bağımlı dizin örnekleri, söylem ezgisi ve sıklıkları görülmektedir. *Aman Tanrım* ifadesinin bağımlı dizinlerinde de, *Aman Allah'im* ifadesinde olduğu gibi olumsuz söylem ezgisine daha sık rastlanmıştır.

Tablo 6. *Aman Tanrım* ifadesinin bağımlı dizin örnekleri, söylem ezgisi ve sıklıkları

Bağımlı dizin örnekleri	Söylem ezgisi	Sıklık
güldü. Ülev ondan gözlerini ayıramıyordu. <i>Aman Tanrım</i> , şu gülüşün güzelliğine bakın! (W-TA16B2A-1188-621)	olumlu	24
duyunca şamar yemiş gibi oldu. <i>Aman Tanrım!</i> Siz bana evlatlarımla ilgili... (W-UA16B2A-0398-1888)	olumsuz	72
Az önce geldim de işten..." <i>Aman Tanrım</i> , dedim içimden, kaç yaşında (W-QD16C4A-0105-1671)	yansız	33
böyleydi..." "Çok garip bir cisim. <i>Aman tanrım</i> . Bu... bu... bir..." "Evet (W-TA16B3A-0786-1537)	yansız	

4.3. AMAMIN EDİMBİLİMSEL İŞLEVLERİ VE SIKLIKLARI

Amanın edimbilimsel işlevleri ve sıklıkları Tablo 7’de görülmektedir. *Aman*, duygu belirtme eylemlerinden en sık beğenme ve korku işleviyle kullanılmaktadır. Bazı bağımlı dizinler birden fazla işlevi yansıtabildiği için birden fazla işlev altında işaretlenmiştir. Beğenme işlevini yansıtan bağımlı dizinlerden bazılarında ironi vardır. Çağrı işlevlerinden ise dikkat çekme (ve uyarı), en sık kullanılan işlev olarak belirlenmiştir.

Tablo 7. *Amanın* edimbilimsel işlevleri ve sıklıkları

Duygu belirtme işlevleri	Sıklık	Çağrı işlevleri	Sıklık
beğenme	504	Dikkat çekme (ve uyarı)	857
korku	390	Özür dileme	81
şaşma	376		
bezginlik	226		
öfke	52		

Külebi (1990)’ın sınıflandırmasında “rica etme” ve “yardım isteği” *amanın* işlevleri arasında geçmemektedir ama bu işlevler derlemde görülmüştür ve çağrı işlevleri arasında yer alabileceği düşünülmektedir. Derlemde görülen ek işlevler ve sıklıkları ise Tablo 8’de görülmektedir.

Tablo 8. *Amanın* derlemde görülen ek işlevleri, sıklıkları ve bağımlı dizin örnekleri

İşlev	Sıklık	Örnek Bağımlı Dizin
rica etme	86	fırlar) Aha da geldiler komşu. <i>Aman</i> kurbanın olayım açık etmeyesin. MEHMET
yardım isteği	7	Bey”den Bey”den yardım ister “ <i>Aman</i> , “ <i>Aman</i> , Dayı Bey, gözünü seveyim, o
beğenmeme	17	kendime geliyorum ıspanağın tadıda sorma <i>aman</i> allahım yaw berbat yani

Allahın

da dokunuyor kızım," demişti,
Fikran." *Aman* anne boş ver, ben kimseden
(W-PA16B4A-0089-1022)

umursamazlık 201

olmaz. Neyse ya öyle işte. *Aman* neyse ya
kiloda neymiş boş (S-BEABXO-0007-19)

Türkçe Sözlükte ve Külebi (1990)'ın sınıflandırmasında bulunmayan "beğenmeme" ve "umursamazlık" işlevleri ise duygu belirtme işlevleri adı altında gruplandırılabilir.

5. TARTIŞMA VE SONUÇ

Aman ünleminin Türkçe Sözlükte geçen tüm anlamları TUD'da yer almaktadır. Ancak derlemde *aman*'ın sıklık bakımından ilk sırada yer alan "dikkat çekmek için kullanılan bir söz" anlamı, Türkçe Sözlükte 5. sırada yer almaktadır. TUD'da 7. sırada yer alan "yardım istenildiğini anlatan bir söz" anlamı ise Türkçe Sözlükte ilk sırada yer almaktadır. Türkçe Sözlükte *aman* ünleminin anlamlarının en sık kullanılanlardan en az kullanılanlara göre sıralanmamış olduğu gözlenmiştir. Bu durum, sözlüğün hazırlanışında bu sözcüğün dildeki kullanım sıklığının dikkate alınmamış olması nedeniyle gerçekleşmiş olabilir. Sözlüklerde sık kullanılan anlamların ilk sıralarda verilmesi daha uygun olacaktır. Derlem çalışmaları bu bakımdan sözlük yazımına katkıda bulunabilir.

"Hiç beğenmeme" anlamı ise Türkçe Sözlükte bulunmayan ancak derlemde geçen bir anlamdır. Bu da bize yine derlem çalışmalarından yararlanılmasının sözlük yazımına katkıda bulunabileceğini göstermektedir.

Bir sözcüğün ilk anlam maddesinin o sözcüğün en sık kullanılan anlamını yansıtması gerekmektedir ancak bazı sözlüklerde bu ölçüte dikkat edilmediği önceki çalışmalarda da gözlenmiştir. Örnek olarak, *Türkçe Sözlük (TDK)* ile *Örnekleriyle Türkçe Sözlük'ü (MEB)* karşılaştıran Böler (2006) *Türkçe Sözlükte (TDK)* sözcüklerin sık kullanılan anlamlarının madde başı olarak verilmesine *Örnekleriyle Türkçe Sözlükte (MEB)* olduğundan daha fazla özen gösterildiğini ifade

etmiş, *Örnekleriyle Türkçe Sözlüğü (MEB)*, tanımlamada kullanım sıklığına genellikle dikkat edilmemesi yönünden eleştirmiştir. Uzun (1999:54)'un belirttiği gibi, sözlüklerin hazırlanmasında temel anlam ve yan anlamların kullanım sıklığına göre sıralanmasına dikkat edilmelidir.

Aman sözcüğü ile en sık eşdizim örüntüsü oluşturan 20 sözcük arasında *aman*, *ne*, *Tanrım*, *Allah'ım*, *dikkat*, *sen* ve *güzel* sözcükleri yer almaktadır. *Aman sen* ifadesinin sıklıkla dilbilgisel eşdizim oluşturduğu yapılar bağlaç olan *de* veya emir kipinde çekimlenmiş bir eylemdir. *Aman sen de* ifadesi umursamazlık işlevinde ve/veya usanç ve öfke anlatan bir söz anlamında kullanılmaktadır. *Aman sen* ifadesinden sonra emir kipinde bir eylem geldiğinde ise rica, yardım isteği veya dikkat çekme edimlerini belirtmekte ve rica anlatan bir söz ve dikkat çekmek için kullanılan bir söz anlamlarını taşımaktadır. *Aman ne* ifadesinin anlam tercihi *başarılı*, *büyük*, *güzel*, *hoş* ve *iyi* gibi olumlu anlama sahip nitelendirme sıfatlarıdır. Ancak bu kullanımların bazılarında ironi olduğu görülmektedir. *Aman Allah'ım* ve *Aman Tanrım* ifadeleri benzer bağlamda kullanılmaktadır ve her ikisi de genellikle olumsuz söylem ezgisine sahiptir.

Aman ünlemi, Külebi (1990)'ın sınıflandırmasında belirttiği gibi beğenme, korku, şaşma, bezginlik ve öfke gibi duygu belirtme işlevleriyle kullanılmaktadır. Bu işlevlerin tümü TUD'da bulunmaktadır. En sık görülen duygu belirtme işlevleri beğenme ve korkudur. *Aman* en sık olarak çağrı ünlemlerinden dikkat çekme (ve uyarı) işleviyle karşımıza çıkmaktadır.

Külebi (1990)'ın sınıflandırmasının dışında *aman* ünleminin derlemde ayrıca umursamazlık ve beğenmeme işlevleriyle de kullanıldığı gözlenmiştir. Buradan, edimbilimsel incelemelerde derlem verisinin kullanılmasının yararlı olacağı sonucuna varabiliriz.

KAYNAKÇA

- Aksan, Y., Aksan, M., Koltuksuz, A., Sezer, T., Mersinli, Ü., Demirhan, U. U., Yılmaz, H., Atasoy, G., Öz, S., Yıldız, İ. ve Kurtoğlu, Ö. (2012). Construction of the Turkish National Corpus (TNC). Calzolari, N., Choukri, K., Declerck, T., Doğan, M. U., Maegaard, B., Miriani, J., Odijk, J. ve Piperidis, S. (Yay. haz.) içinde, *Proceedings of the Eight International Conference on Language Resources and Evaluation (LREC 2012)*. İstanbul, Türkiye. <http://www.lrec-conf.org/proceedings/lrec2012/papers.html>.
- Aman (t.y.) Türk Dil Kurumu Güncel Türkçe Sözlük içinde. Erişim adresi: <https://sozluk.gov.tr/>

- Böler, T. (2006). Türkçe Sözlük (TDK) ile örnekleriyle Türkçe Sözlük'ü (MEB) Karşılaştırma Denemesi. *Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 1(1), 101-118.
- Firth, J. R. (1957). *Papers in Linguistics 1934-1951*. Oxford University Press.
- Halliday, M. A. K. (1966). Lexis as a linguistic level. C. E. Bazell, J. C. Catford, M. A. K. Halliday & R. H. Robins (Yay. Haz.) içinde, *In Memory of J.R..Firth*. Longman, 148-162.
- Külebi, O. (1990). Türkçe ünlemlerin Kullanımbilim (Pragmatics) yönünden incelenmesi. *Dilbilim Araştırmaları*, 1, 10-34.
- Lindquist, H. (2009). *Corpus Linguistics and the Description of English*. Edinburg: Edinburgh University Press.
- McEnery, T. and A. Hardie (2012). *Corpus linguistics*. CUP.
- Sinclair, J. (1991). *Corpus, concordance, collocation*. Oxford University Press.
- Sinclair, J. (1998). The lexical item. Weigand E. içinde, *Contrastive Lexical Semantics*, 1-24. John Benjamins. doi: 10.1075/cilt.171.02sin
- Stewart, D. (2010). *Semantic prosody: A critical evaluation*. Routledge.
- Stubbs, M. (2001). Texts, Corpora, and Problems of Interpretation: a Response to Widdowson. *Applied Linguistics*. 22, 149-172.
- Stubbs, M. (2002). *Words and phrases*. Blackwell.
- Uzun, L. (1999), 1945'ten bu yana Türkçe Sözlükler, *Kebikeç* 7-8, 53-57.